УДК: 338.43:338.439.6(477)
JEL Classification: Q17, Q18, Q13, F52
https://doi.org/10.31891/dsim-2026-16(16)

АГРАРНО-СИРОВИННА МОДЕЛЬ ТА ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: СУПЕРЕЧНОСТІ Й НАПРЯМИ ЗБАЛАНСУВАННЯ

СВИНОУС Іван
доктор економічних наук, професор кафедри обліку і оподаткування,
Білоцерківський національний аграрний університет
старший науковий співробітник
ННЦ «Інститут аграрної економіки»
https://orcid.org/0000-0002-0346-1596
САЛО Інна
доктор економічних наук, старший науковий співробітник
ННЦ «Інститут аграрної економіки»
https://orcid.org/0000-0001-6413-1550
ЗАКРИЖЕВСЬКА Ірина
кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри маркетингу
Хмельницький національний університет
https://orcid.org/0000-0003-0918-9949

У статті досліджено суперечності функціонування аграрно-сировинної моделі економіки України та її вплив на формування продовольчої безпеки в умовах воєнних ризиків, структурних трансформацій і європейської інтеграції. Розкрито зміст продовольчої безпеки як багатовимірної категорії, що охоплює фізичну й економічну доступність продовольства, стабільність його забезпечення та стійкість агропродовольчої системи до зовнішніх шоків. Проаналізовано динаміку і структуру сільськогосподарського виробництва, співвідношення рослинництва і тваринництва, зміни ролі основних категорій товаровиробників та структурні особливості агропродовольчої зовнішньої торгівлі України. Визначено, що експортно-сировинна спеціалізація забезпечує валютні надходження та підтримує конкурентні позиції аграрного сектору, однак посилює залежність від світової кон'юнктури, зовнішньої логістики та переважання первинних стадій створення вартості. Акцентовано, що значний ресурсний і експортний потенціал не гарантує продовольчої стійкості без достатньої диверсифікації виробництва, економічної доступності продовольства, розвитку внутрішньої переробки та збереження критично важливих виробничих потужностей. Обґрунтовано необхідність збалансування експортної орієнтації з потребами внутрішнього продовольчого ринку шляхом розвитку тваринництва, поглибленої переробки, інфраструктури зберігання, продовольчих резервів і територіально диверсифікованих продовольчих ланцюгів. Наукова новизна полягає у розвитку підходу до збалансування сировинної та продовольчої функцій аграрного сектору на основі формування внутрішніх ланцюгів створення вартості, які поєднують первинне виробництво, переробку, резервування, внутрішній ринок і конкурентний експорт. Запропоновано збалансовану агропродовольчу модель, відмінною ознакою якої є узгодження використання ресурсного потенціалу й експортної спеціалізації з критеріями внутрішньої продовольчої стійкості без адміністративного обмеження експортних можливостей. Визначено пріоритетність такої моделі для повоєнного відновлення аграрної економіки, поглиблення європейської інтеграції та підвищення адаптивності агропродовольчої системи до воєнних, ринкових і кліматичних ризиків.

Ключові слова: продовольча безпека, аграрно-сировинна модель, аграрний сектор, продовольча стійкість, агропродовольчий експорт, переробна промисловість, додана вартість.

UKRAINE'S AGRARIAN-RAW MATERIAL MODEL AND FOOD SECURITY: CONTRADICTIONS AND DIRECTIONS FOR BALANCING

SVYNOUS Ivan
Bila Tserkva National Agrarian University
SALO Inna
National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics»
ZAKRYZHEVSKA Iryna
Khmelnytskyi National University

The article examines the contradictions of the functioning of the agrarian and raw material model of the economy of Ukraine and its influence on the formation of food security in the conditions of war risks, structural transformations and European integration. The content of food security as a multidimensional category covering the physical and economic availability of food, the stability of its supply and the resistance of the agro-food system to external shocks is revealed. The dynamics and structure of agricultural production, the ratio of crop production and livestock production, changes in the role of the main categories of commodity producers, and structural features of the agri-food foreign trade of Ukraine are analyzed. It was determined that export-raw material specialization provides foreign exchange earnings and supports the competitive position of the agricultural sector, but increases dependence on the global situation, external logistics and the predominance of the primary stages of value creation. It is emphasized that significant resource and export potential does not guarantee food sustainability without sufficient diversification of production, economic availability of food, development of domestic processing and preservation of critical production capacities. The need to balance export orientation with the needs of the domestic food market through the development

of animal husbandry, advanced processing, storage infrastructure, food reserves and territorially diversified food chains is justified. The scientific novelty consists in the development of an approach to balancing the raw material and food functions of the agricultural sector based on the formation of internal value chains that combine primary production, processing, reservation, the domestic market and competitive export. A balanced agro-food model is proposed, the distinguishing feature of which is the coordination of the use of resource potential and export specialization with the criteria of internal food sustainability without administrative restrictions on export opportunities. The priority of such a model for the post-war restoration of the agrarian economy, deepening of European integration and increasing the adaptability of the agri-food system to military, market and climatic risks is determined.

Key words: food security, agro-raw material model, agrarian sector, food sustainability, agro-food export, processing industry, added value.

Стаття надійшла до редакції / Received 02.09.2026
Прийнята до друку / Accepted 07.10.2026
Опубліковано / Published 26.11.2026

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons CC-BY 4.0

© СВИНОУС Іван, САЛО Інна, ЗАКРИЖЕВСЬКА Ірина

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Аграрний сектор України має значний природно-ресурсний і виробничий потенціал та відіграє вагому роль у формуванні експорту і продовольчого забезпечення. Розвиток зернового й олійного виробництва зміцнив позиції країни на світових аграрних ринках, однак переважання продукції рослинного походження з невисоким ступенем переробки посилило сировинну спрямованість галузі. Така модель не суперечить продовольчій безпеці, проте створює структурні ризики, якщо експортна орієнтація випереджає розвиток тваринництва, внутрішньої переробки та виробництва продукції з вищою доданою вартістю.

Повномасштабна війна посилила ці ризики через обмеження доступу до земель, порушення логістики, руйнування виробничої, енергетичної та переробної інфраструктури, зростання витрат і зниження купівельної спроможності населення. За таких умов наявність значної ресурсної бази вже не є достатньою передумовою продовольчої стійкості, яка дедалі більше залежить від доступності та відтворюваності ресурсів, збалансованості їх використання і здатності аграрної системи адаптуватися до зовнішніх шоків.

Це актуалізує перехід від кількісного нарощування ресурсного потенціалу до підвищення результативності його використання. Стратегічним орієнтиром має стати не обмеження експортних можливостей аграрного сектору, а їх поєднання з диверсифікацією виробництва, розвитком внутрішньої переробки та розширенням національних ланцюгів створення доданої вартості. Такий підхід формує передумови переходу від аграрно-сировинної до збалансованої агропродовольчої моделі, здатної поєднувати експортну конкурентоспроможність із продовольчою та економічною стійкістю України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У науковій літературі продовольча безпека розглядається як багатовимірна категорія, що поєднує фізичну й економічну доступність продовольства, стабільність його забезпечення та стійкість агропродовольчої системи до зовнішніх шоків; розвиток цих положень представлений у працях О. Глушкова, І. Б. Тернавської, Ю. Пустовіт, О. П. Хаєцької та В. О. Лояніч [1–4]. С. І. Глущенко, М. Ф. Кропивко, М. Палій і Н. Канцедал акцентують увагу на міжгалузевих та інтеграційних зв'язках, соціальній спрямованості аграрного розвитку, структурних трансформаціях та адаптації аграрного сектору до європейської інтеграції [6–8]. І. Сало, Л. Білорусець, М. Зелена, Н. В. Трусова та Р. С. Степанюк досліджують експортно-сировинну орієнтацію й експортний потенціал аграрного сектору [10; 11], однак подальшого опрацювання потребує взаємозв'язок між сировинною спеціалізацією, розвитком внутрішньої переробки та продовольчою стійкістю України.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є оцінювання впливу аграрно-сировинної моделі України на продовольчу безпеку та визначення напрямів її трансформації у збалансовану агропродовольчу модель на основі диверсифікації виробництва, розвитку внутрішньої переробки й узгодження експортної спеціалізації з потребами внутрішнього продовольчого ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Теоретичне розуміння продовольчої безпеки еволюціонувало від оцінювання достатності продовольчої пропозиції до багатовимірного підходу, що охоплює фізичну й економічну доступність харчових продуктів, повноцінність споживання, стабільність забезпечення та стійкість продовольчих систем до зовнішніх шоків [1]. Відповідно, масштаби виробництва є необхідною, але недостатньою умовою продовольчої безпеки.

Вагомий внесок у розширення такого трактування зробив А. Сен, який довів, що достатня фізична пропозиція продовольства не гарантує його доступності для населення, оскільки вона залежить від доходів,

власного виробництва, соціальних трансфертів та інших економічних можливостей [2]. Для України це положення особливо важливе, оскільки значний виробничий та експортний потенціал аграрного сектору не забезпечує автоматично економічної доступності продовольства для всіх груп населення.

Подальший розвиток концепції пов'язаний із перенесенням уваги з агрегованої продовольчої пропозиції на рівень домогосподарства та споживача. С. Максвелл і М. Сміт розглядали це як розширення змісту продовольчої безпеки [3], К. Барретт акцентував на її багатовимірності [4], а П. Тіммер - на взаємозв'язку з функціонуванням ринків, ціновою стабільністю, структурними трансформаціями та доходами населення [5]. Посилення кліматичних, геополітичних і воєнних ризиків доповнює ці характеристики стійкістю - здатністю агропродовольчої системи адаптуватися до шоків, зберігаючи критично необхідні параметри виробництва, постачання та доступності продовольства.

Системне розуміння продовольчої безпеки простежується й у працях українських науковців. С. І. Глущенко пов'язує результативність аграрної економіки з розвитком міжгалузевих та інтеграційних відносин [6], а М. Ф. Кропивко акцентує на ролі сільських домогосподарств, інклюзивності аграрного розвитку та узгодженні економічних результатів із суспільними потребами [7]. М. Палій і Н. Канцедал розглядають перспективи аграрного сектору через його інституційну та економічну готовність до європейської інтеграції, структурні зміни й ефективність використання виробничого потенціалу [8]. Сукупність цих підходів розширює оцінювання аграрного сектору від виробничих і експортних результатів до його здатності підтримувати внутрішню продовольчу пропозицію, переробку та формування доданої вартості.

У цьому контексті аграрно-сировинну модель доцільно трактувати як структуру виробництва та економічних відносин, за якої конкурентні переваги аграрного сектору реалізуються переважно через виробництво й експорт стандартизованої сільськогосподарської продукції, тоді як тваринництво, переробка та виробництво кінцевої продовольчої продукції розвиваються менш інтенсивно. Її визначальною ознакою є не сам аграрний експорт, а структурне переважання первинних стадій виробництва над наступними технологічними етапами створення доданої вартості.

Проблема аграрно-сировинної орієнтації полягає в обмеженій здатності національної економіки трансформувати ресурсний потенціал у продукцію глибшої переробки, зайнятість, доходи та внутрішню додану вартість. Тому її вплив на продовольчу й економічну стійкість не може оцінюватися лише за масштабами аграрного виробництва та експорту. Необхідним є комплексне врахування динаміки реального випуску, галузевих пропорцій між рослинництвом і тваринництвом, структури виробництва за категоріями товаровиробників, продуктивності праці, співвідношення експорту сировини і продукції переробки та імпортної залежності. Саме ці параметри дають змогу визначити, якою мірою наявний ресурсний потенціал трансформується у внутрішню продовольчу пропозицію та додану вартість.

Вихідною характеристикою для такого оцінювання є макроекономічна динаміка аграрного сектору, яка відображає зміну його економічної ваги та створює основу для подальшого аналізу структурних трансформацій. Валова додана вартість сільського господарства зросла з 393,1 млрд грн у 2020 р. до 593,4 млрд грн у 2021 р., скоротилася до 449,1 млрд грн у 2022 р., а надалі збільшилася до 500,5 млрд грн у 2023 р., 558,9 млрд грн у 2024 р. та 676,3 млрд грн у 2025 р. Водночас її частка у валовій доданій вартості національної економіки після 12,7 % у 2021 р. знизилася до 9,7 % у 2022 р., 8,6 % у 2023 р. та 8,4 % у 2024 р., дещо підвищившись до 8,8 % у 2025 р.

Поєднання номінального зростання валової доданої вартості зі зниженням її структурної ваги не дає підстав ототожнювати вартісну динаміку з відновленням виробничого потенціалу. Це зумовлює необхідність переходу від макроекономічних показників до аналізу реальних обсягів і структури сільськогосподарського виробництва у постійних цінах, що дозволяє відокремити цінові зміни від фактичної динаміки виробничої бази та оцінити структурні наслідки аграрно-сировинної спеціалізації для продовольчої стійкості України (табл.1).

Таблиця 1

Динаміка та структура сільськогосподарської продукції України, млрд грн у постійних цінах 2021 р.

Показник	Рік					2025 р. в % до	
	2021	2022	2023	2024	2025	2021 р.	2024 р.
Продукція сільського господарства	1344,3	1006,2	1129,1	1076,5	1042,7	77,6	96,9
Рослинництво	1106,3	795,1	914,2	860,9	835,3	75,5	97,0
Тваринництво	238,0	211,1	215,0	215,6	207,3	87,1	96,2
Продукція підприємств	931,6	673,0	791,8	768,3	754,2	81,0	98,2
Продукція господарств населення	412,7	333,2	337,4	308,1	288,5	69,9	93,6

Джерело: сформовано та розраховано за даними Державної служби статистики України.

Динаміка показників табл. 1 свідчить, що найбільш відчутний виробничий шок припав на 2022 р., коли обсяг сільськогосподарської продукції скоротився на 25,2 % порівняно з попереднім роком. Відновлення у 2023 р. виявилося нестійким: індекс сільськогосподарської продукції у 2024 р. становив 95,3 %, а у 2025 р. – 96,9 % до попереднього року. У результаті реальний обсяг виробництва у 2025 р. залишався на 22,4 % нижчим

за рівень 2021 р., причому скорочення у рослинництві становило 24,5 %, а у тваринництві – 12,9 %. Така динаміка не свідчить про безпосереднє формування загального дефіциту продовольства, проте звужує резерв виробничої стійкості та підвищує чутливість агропродовольчої системи до нових ресурсних, виробничих і логістичних шоків.

Поряд зі скороченням реальних обсягів виробництва важливого значення набуває його галузева структура. У 2025 р. на рослинництво припадало 80,1 % загального обсягу сільськогосподарської продукції, тоді як на тваринництво - 19,9 %, тобто на одну гривню тваринницької продукції вироблялося понад чотири гривні рослинницької. Таке співвідношення значною мірою відповідає експортній спеціалізації України, оскільки зернові та олійні культури придатні для формування великих стандартизованих товарних партій і реалізації на зовнішніх ринках. Натомість тваринництво характеризується тривалішим інвестиційним циклом, постійною потребою у кормових, енергетичних і трудових ресурсах та вищою залежністю від безперервності технологічних процесів. За нестабільного економічного середовища це створює передумови для перерозподілу ресурсів на користь менш капіталомісткого та експортно орієнтованого рослинництва.

Водночас економічна привабливість окремих напрямів виробництва не повною мірою відображає їх значення для продовольчої безпеки. Її забезпечення передбачає не лише достатність загальної продовольчої пропозиції, а й збалансованість харчування за основними поживними компонентами [9]. Тому тривале послаблення тваринницької складової може поглиблювати структурну незбалансованість продовольчого виробництва навіть за значних обсягів рослинницької продукції. Звідси галузеві пропорції доцільно оцінювати не лише за їх внеском у валовий випуск та експортні надходження, а й за здатністю підтримувати диверсифіковану внутрішню продовольчу пропозицію.

Структурні зміни відбуваються також у розподілі виробництва між основними категоріями товаровиробників. Частка сільськогосподарських підприємств у загальному обсязі продукції зросла з 66,0 % у 2020 р. до 72,3 % у 2025 р., тоді як значення господарств населення поступово зменшувалося. Реальний обсяг виробленої ними продукції скоротився з 412,7 млрд грн у 2021 р. до 288,5 млрд грн у 2025 р., або на 30,1 %. Посилення ролі підприємницького сектору створює передумови для технологічної модернізації, стандартизації, підвищення товарності та простежуваності продукції, проте одночасне скорочення господарств населення може послаблювати локальну пропозицію окремих видів продовольства, якщо вона не компенсується розвитком інших форм товарного виробництва.

Саме поєднання концентрації виробництва у підприємницькому секторі зі скороченням ролі господарств населення посилює територіальний вимір продовольчої безпеки. Достатня сукупна пропозиція продовольства на національному рівні не гарантує однакового рівня його фізичної доступності в окремих регіонах і територіальних громадах. Вона залежить від розміщення виробництва, стану транспортної й торговельної інфраструктури, стійкості логістичних зв’язків та наявності локальних товаровиробників. Відповідно, оцінювання продовольчої стійкості потребує поєднання національного, регіонального та локального рівнів.

Зміна організаційної структури виробництва супроводжується адаптацією використання трудових ресурсів. Продуктивність праці у сільськогосподарських підприємствах у постійних цінах 2021 р. знизилася з 1967,2 тис. грн на одного зайнятого у 2021 р. до 1682,7 тис. грн у 2022 р., проте у 2023 р. зросла до 2112,0 тис. грн, у 2024 р. становила 1885,7 тис. грн, а у 2025 р. — 2010,2 тис. грн. Перевищення довоєнного рівня на 2,2 % за одночасного скорочення загальних обсягів виробництва свідчить про збереження адаптаційних можливостей підприємницького сектору, але не компенсує втрат земельних, матеріально-технічних і біологічних ресурсів та порушення господарських зв’язків.

Висока експортна орієнтація забезпечує аграрному сектору валютні надходження, розширює ринки збуту та підтримує економічну активність товаровиробників, однак одночасно підвищує їх залежність від кон’юнктури світових ринків, зовнішніх цін і стабільності міжнародної логістики [10]. Тому експортна результативність має оцінюватися у взаємозв’язку зі структурою зовнішніх поставок та здатністю аграрної економіки трансформувати сировинний потенціал у продукцію з вищою доданою вартістю.

У 2021 р. вартість агропродовольчого експорту України становила близько 28,0 млрд дол. США. До 2025 р. вона скоротилася, однак у товарній структурі зовнішніх поставок зберігалося домінування продукції рослинного походження, а зернові культури залишалися однією з основних експортних груп (табл. 2). Така структура актуалізує оцінювання співвідношення між експортом первинної аграрної продукції та товарів її переробки з позицій формування внутрішньої доданої вартості й зміцнення продовольчої та економічної стійкості України.

Динаміка зовнішньої торгівлі у 2021–2025 рр. засвідчує високу чутливість агропродовольчого експорту України до воєнних ризиків і логістичних обмежень. Вартість експорту зернових скоротилася з 12,34 млрд дол. США у 2021 р. до 9,12 млрд дол. у 2022 р. та 8,31 млрд дол. у 2023 р., після часткового відновлення до 9,42 млрд дол. у 2024 р. знизившись до 7,27 млрд дол. США у 2025 р. Частка зернових в агропродовольчому експорті відповідно зменшилася з 44,2 до 32,0 %, однак така зміна не може розглядатися як результат сформованої структурної диверсифікації, оскільки значною мірою була спричинена скороченням виробництва та порушенням традиційних каналів зовнішньої торгівлі. Попри це, зернові та олійне насіння у 2025 р. забезпечували понад 42 % агропродовольчого експорту, а разом із жирами та оліями — понад 70 %,

що підтверджує збереження спеціалізації на продукції первинного та початкового ступеня переробки. Водночас збільшення частки продукції харчової промисловості з 13,6 до 17,3 % свідчить про поступове посилення переробної складової, розвиток якої створює можливості для збільшення внутрішньої доданої вартості та диверсифікації каналів використання сільськогосподарської сировини.

Таблиця 2

Структурні зміни агропродовольчої зовнішньої торгівлі України

Показник	Рік					2025 р. в % до	
	2021	2022	2023	2024	2025	2021 р.	2024 р.
Експорт зернових культур, млрд дол. США	12,34	9,12	8,31	9,42	7,27	58,9	77,2
Частка зернових в агропродовольчому експорті, %	44,2	38,6	37,5	37,9	32,0	-12,2 в.п.	-5,9 в.п.
Експорт олійного насіння, млрд дол. США	2,44	3,76	2,82	3,39	2,37	97,1	69,9
Частка олійного насіння, %	8,7	15,9	12,7	13,7	10,4	1,7 в.п.	-3,3 в.п.
Експорт жирів та олій, млрд дол. США	7,04	5,95	5,65	5,76	6,40	90,9	111,1
Частка жирів та олій, %	25,2	25,2	25,5	23,2	28,2	3 в.п.	5 в.п.
Частка продукції харчової промисловості в експорті, %	13,6	10,6	14,8	15,1	17,3	3,7 в.п.	2,2 в.п.
Агропродовольчий імпорт, млрд дол. США	8,18	6,36	7,15	7,82	9,12	111,5	116,6

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Співвідношення між експортом сировини та її внутрішньою переробкою розкриває ключову суперечність аграрно-сировинної моделі. Сприятлива зовнішня кон'юнктура стимулює виробництво експортно орієнтованих культур [11], однак недостатня глибина переробки обмежує формування доданої вартості, зайнятості та доходів усередині країни. Експортна результативність також не гарантує економічної доступності продовольства, тому зовнішньоторговельні показники мають доповнюватися оцінюванням купівельної спроможності та доступності збалансованого продовольчого кошика [12].

Внутрішня переробка є механізмом перетворення сировинного потенціалу у вищу додану вартість, водночас підвищуючи транспортабельність і тривалість зберігання продукції та зменшуючи залежність від експорту великих фізичних обсягів сировини.

Взаємозв'язок внутрішнього виробництва із зовнішнім ринком проявляється і через агропродовольчий імпорт, вартість якого зросла з 8,18 млрд дол. США у 2021 р. до близько 9,12 млрд дол. США у 2025 р. Значна частина поставок зумовлена природно-кліматичними, асортиментними та споживчими чинниками, проте імпорт готової продукції, для виробництва якої Україна має власну сировинну базу, вказує на резерви розвитку національної харчової промисловості. Тому продовольча безпека не передбачає мінімізації імпорту або автаркії; стратегічним завданням є збереження внутрішньої спроможності за базовими продовольчими групами та недопущення критичної залежності від окремих зовнішніх джерел.

Оцінювання продовольчої безпеки доцільно доповнити структурними індикаторами внутрішньої пропозиції базових продуктів, регіонального забезпечення, запасів і виробничих потужностей, купівельної спроможності, логістичної доступності та критичних зовнішніх залежностей. Це дає змогу характеризувати не лише поточну забезпеченість, а й стійкість системи до зовнішніх шоків.

Із якісним удосконаленням системи оцінювання безпосередньо пов'язана необхідність структурного збалансування аграрного виробництва, насамперед відновлення економічно обґрунтованих пропорцій між рослинництвом і тваринництвом. Йдеться не про адміністративне встановлення співвідношення між галузями, а про формування інвестиційних умов для розвитку молочного і м'ясного скотарства, свинарства, птахівництва та інших виробництв із тривалим відтворювальним циклом. Розвиток тваринництва водночас формує стабільний внутрішній попит на зернові та кормові культури, зменшуючи залежність рослинництва від зовнішніх каналів збуту, а також створює внутрішній механізм перетворення сільськогосподарської сировини у продукцію з вищою вартістю. Використання зерна у комбікормовому виробництві, подальше виробництво м'яса і молока та їх переробка поглиблюють міжгалузеві зв'язки й збільшують частку доданої вартості, що формується всередині національної економіки.

Структурну перебудову має доповнювати розвиток переробної промисловості та інфраструктури зберігання. Локалізація сортування, охолодження, зберігання, переробки й пакування дає змогу трансформувати сировину у продукцію з вищою доданою вартістю та меншою залежністю від масової логістики. Переробний ланцюг доцільно формувати за послідовністю «сільськогосподарська сировина - первинна переробка - поглиблена переробка - готові харчові продукти - внутрішній ринок - експорт».

Важливим стабілізаційним елементом такої моделі повинна стати багаторівнева система продовольчих резервів, яка поєднуватиме державні стратегічні запаси, комерційні резерви операторів ринку та регіональні механізми накопичення критично важливих товарів. Їх функція має полягати не у постійному адміністративному втручанні в ціноутворення, а у забезпеченні можливості оперативно реагувати на тимчасові розриви постачання та локальні дефіцити. Принципове значення має територіальне розосередження резервів: концентрація запасів у невеликій кількості великих об'єктів посилює вразливість системи в умовах воєнних ризиків, тоді як мережа регіональних сховищ, холодильних комплексів і переробних потужностей створює додаткові резервні канали постачання та підвищує адаптивність продовольчої інфраструктури.

Поряд із фізичною наявністю продовольства окремого стратегічного значення набуває його економічна доступність. Загальне адміністративне обмеження цін може спотворювати ринкові сигнали, погіршувати фінансове становище виробників і знижувати інвестиційну мотивацію, тому більш результативним інструментом є адресна підтримка домогосподарств, доходи яких не забезпечують необхідного рівня продовольчого споживання. Такий підхід дозволяє одночасно зберігати ринкове ціноутворення та підтримувати доступність базових продуктів для соціально вразливих груп. Відповідно, соціальна політика має розглядатися як безпосередня складова продовольчої безпеки, а її ефективність — оцінюватися у взаємозв'язку з динамікою доходів, цін і структурою споживання населення.

Не менш важливим є перехід від підтримки переважно найбільш прибуткових напрямів до збереження стратегічно значущих виробництв. Ринкова рентабельність у короткостроковому періоді не завжди відображає суспільну цінність певної галузі для продовольчої системи, особливо в умовах високої невизначеності. Це стосується тваринництва, насінництва, селекції, плодоовочевого виробництва, зберігання та переробки, втрата виробничої бази яких може сформувати довгострокові структурні залежності. Відновлення таких потужностей потребує значно більших фінансових і часових ресурсів, ніж підтримання їх функціонування у кризовий період, тому державна допомога має враховувати не лише поточну економічну ефективність, а й відтворювальну та стабілізаційну функцію відповідного виробництва.

Структурну стійкість агропродовольчої системи доцільно посилювати також через територіальну диверсифікацію критичних потужностей. Воєнний досвід підтвердив вразливість надмірної концентрації елеваторної, холодильної, переробної та логістичної інфраструктури, тому розвиток регіональних оптових ринків, локальних переробних підприємств, логістичних центрів і сховищ має стати окремим напрямом інвестиційної політики. У цьому контексті зростає роль малих і середніх підприємницьких структур, конкурентна перевага яких полягає не в масштабі, а у здатності підтримувати локальне виробництво, короткі продовольчі ланцюги та територіальну диверсифікацію. Їх інтеграція з великими підприємствами через кооперацію, контракти, спільну логістику та переробку може підвищувати системну стійкість без протиставлення різних форм господарювання.

Збалансування внутрішньої продовольчої системи водночас потребує узгодження з експортною політикою. Постійне застосування експортних обмежень знижує передбачуваність підприємницького середовища та інвестиційну мотивацію, тому такі заходи не повинні бути базовим інструментом регулювання. Натомість держава має володіти достовірною оперативною інформацією про виробництво, запаси, внутрішнє споживання, експортні контракти та потенційні обсяги зовнішніх поставок, що дозволить своєчасно ідентифікувати ризики для внутрішнього ринку та уникати невиправданих адміністративних рішень. За такого підходу експортна функція аграрного сектору зберігається, але її реалізація узгоджується з критеріями внутрішньої продовольчої стійкості.

Довгостроковий характер структурних змін особливо виразно проявляється у контексті європейської інтеграції. Поглиблення інтеграції з ЄС означає не лише розширення доступу до зовнішніх ринків, а й посилення конкуренції та необхідність адаптації до вимог щодо безпечності продукції, простежуваності, добробуту тварин, екологічності й сталого використання ресурсів. Водночас сам факт інтеграції не гарантує автоматичного переходу від сировинної моделі до вищих ланок створення вартості. Якщо інвестиції концентруватимуться переважно на зростанні продуктивності первинного виробництва, Україна може зберегти переважно початкові позиції у європейських агропродовольчих ланцюгах. Тому євроінтеграційна адаптація має поєднувати підвищення конкурентоспроможності сільського господарства з модернізацією переробки, розвитком готових харчових продуктів і розширенням національної складової доданої вартості.

Зазначені пріоритети мають бути інтегровані у стратегію повоєнного відновлення, оскільки відбудова аграрного сектору створює можливість не просто компенсувати втрачені виробничі потужності, а змінити саму структуру аграрної економіки. Пріоритет доцільно надавати інвестиціям, які одночасно зміцнюють внутрішню продовольчу стійкість і підвищують експортну конкурентоспроможність: сучасним переробним підприємствам, холодильній і складській інфраструктурі, комбікормовому виробництву, молочним і м'ясопереробним комплексам, біоенергетиці, локальним логістичним вузлам та цифровим системам простежуваності. Такий підхід дозволяє перейти від відновлення довоєнних пропорцій до формування більш диверсифікованої, технологічної та адаптивної агропродовольчої системи.

Запропоновані напрями формують збалансовану агропродовольчу модель, побудовану на взаємозв'язку «ресурсний потенціал – диверсифіковане виробництво – внутрішня продовольча достатність – переробка – резервування – економічна доступність – конкурентний експорт – інвестиційне відтворення». Її відмінність від сировинної моделі полягає у включенні аграрної сировини до внутрішніх ланцюгів створення вартості з подальшим розширенням експорту продукції вищих технологічних переділів.

Збалансована агропродовольча модель не передбачає ізоляції внутрішнього ринку: відкритість аграрної економіки має поєднуватися з достатністю базових продуктів, фізичною та економічною доступністю продовольства, критично достатнім виробничим потенціалом, розвиненою переробкою та територіально диверсифікованою інфраструктурою. Такий підхід зменшує залежність від окремих товарних і логістичних напрямів, не послаблюючи інтеграцію України у світові та європейські агропродовольчі ринки.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Суперечливість аграрно-сировинної моделі України проявляється у поєднанні її експортних переваг зі структурною залежністю від рослинницької спеціалізації, зовнішньої кон'юнктури та логістичних каналів. Продовольча стійкість за таких умов визначається не масштабом аграрного випуску як таким, а диверсифікованістю виробництва, фізичною й економічною доступністю продовольства та здатністю системи зберігати критично важливі функції під впливом зовнішніх шоків. Це визначає доцільність доповнення традиційних виробничих і зовнішньоторговельних показників структурними індикаторами продовольчої стійкості.

Ключовий результат полягає у визначенні внутрішніх ланцюгів створення вартості як основного механізму збалансування експортної спеціалізації та потреб внутрішнього продовольчого ринку. Поєднання первинного виробництва з тваринництвом, зберіганням і поглибленою переробкою дає змогу трансформувати сировинний потенціал у більшу внутрішню додану вартість та одночасно підвищувати стійкість агропродовольчої системи.

Перспективним орієнтиром повоєнного відновлення запропоновано збалансовану агропродовольчу модель, у якій внутрішня продовольча стійкість, переробка та конкурентний експорт утворюють єдиний відтворювальний контур. Її результативність доцільно оцінювати за продовольчою доступністю, структурною збалансованістю виробництва, відтворюваністю критично важливих потужностей, часткою внутрішньої доданої вартості та адаптивністю до воєнних, ринкових і кліматичних ризиків.

Література.

1. Глушков О. Продовольча безпека: сутність, еволюція поняття та сучасні імперативи забезпечення. Економічний простір. 2025. № 200. С. 144–150. https://doi.org/10.30838/EP.200.144-150
2. Тернавська І. Б. Дефініція категорії продовольча безпека та її еволюція. Економіка та держава. 2015. № 7. С. 44–48.
3. Пустовіт Ю. Генеза поняття продовольчої безпеки. Право і суспільство. 2023. № 5. С. 149–156. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.23
4. Хаєцька О. П., Лояніч В. О. Формування продовольчої безпеки України в умовах глобальних викликів: стратегія та механізми реалізації. Економічна парадигма. 2025. Т. 1, № 5 (97). С. 84–93. https://doi.org/10.25313/2520-2294-2025-5-10996
5. Біла С. О., Пилипенко А. С. Пріоритети забезпечення продовольчої безпеки та вирішення проблеми голоду у світовому господарстві. Стратегія розвитку України. 2019. № 2. С. 36–44.
6. Глущенко С. І. Сучасні механізми реструктуризації аграрних підприємств в системі інтеграційних відносин. Український журнал прикладної економіки. 2020. Т. 5, № 4. С. 163–169.
7. Кропивко М. Ф. Стратегічне бачення аграрного устрою України. Економіка АПК. 2017. № 4. С. 5–16.
8. Палій М., Канцедал Н. Інституційна та економічна готовність аграрного сектору України до інтеграції в Європейський Союз: сучасний стан і стратегічні перспективи. Економічний простір. 2025. № 202. С. 230–236. https://doi.org/10.30838/EP.202.230-236
9. Банах О. І. Огляд та аналіз міжнародних та вітчизняних методик оцінювання продовольчої безпеки. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. № 1 (2). С. 94–102.
10. Свиноус І., Сало І., Білорусець Л., Зелена М. Макроекономічні ефекти експортної сировинної орієнтації в аграрному секторі України. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences. 2025. Vol. 346, No. 5. P. 139–145. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-346-5-20
11. Трусова Н. В., Степанюк Р.С. Експортний потенціал аграрного сектора України в умовах глобального регулювання міжнародної торгівлі. Modern Economics. 2024. № 48(2024). С. 137-146. https://doi.org/10.31521/modecon.V48(2024)-17
12. Палапа Н. В., Дем'янюк О. С., Нагорнюк О. М. Продовольча безпека України: стан та актуальні питання сьогодення. Агроекологічний журнал. 2022. № 2. С. 34–45. https://doi.org/10.33730/2077-4893.2.2022.263314

References

1. Hlushkov, O. (2025). Prodovolcha bezpeka: sutnist, evoliutsiia poniattia ta suchasni imperatyvy zabezpechennia [Food security: Essence, evolution of the concept and modern imperatives of ensuring it]. Ekonomichnyi Prostir, No. 200, pp. 144–150. https://doi.org/10.30838/EP.200.144-150
2. Ternavska, I. B. (2015). Definitsiia katehorii prodovolcha bezpeka ta yii evoliutsiia [Definition of the food security category and its evolution]. Ekonomika ta Derzhava, No. 7, pp. 44–48.
3. Pustovit, Yu. (2023). Heneza poniattia prodovolchoi bezpeky [Genesis of the concept of food security]. Pravo i Suspilstvo, No. 5, pp. 149–156. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.23
4. Khaietska, O. P., & Loianich, V. O. (2025). Formuvannia prodovolchoi bezpeky Ukrainy v umovakh hlobalnykh vyklykiv: Stratehiia ta mekhanizmy realizatsii [Formation of food security of Ukraine under global challenges: Strategy and implementation mechanisms]. Ekonomichna Paradyhma, Vol. 1, No. 5(97), pp. 84–93. https://doi.org/10.25313/2520-2294-2025-5-10996

5. Bila, S. O., & Pylypenko, A. S. (2019). Priorytety zabezpechennia prodovolchoi bezpeky ta vyrishennia problemy holodu u svitovomu hospodarstvi [Priorities for ensuring food security and solving the problem of hunger in the world economy]. Stratehiia Rozvytku Ukrainy, No. 2, pp. 36–44.
6. Hlushchenko, S. I. (2020). Suchasni mekhanizmy restrukturyzatsii ahrarnykh pidpryiemstv v systemi intehratsiinykh vidnosyn [Modern mechanisms of restructuring agricultural enterprises in the system of integration relations]. Ukrainskyi Zhurnal Prykladnoi Ekonomiky, Vol. 5, No. 4, pp. 163–169.
7. Kropyvko, M. F. (2017). Stratehichne bachennia ahrarnoho ustroiu Ukrainy [Strategic vision of the agrarian structure of Ukraine]. Ekonomika APK, No. 4, pp. 5–16.
8. Palii, M., & Kantsedal, N. (2025). Instytutsiina ta ekonomichna hotovnist ahrarnoho sektoru Ukrainy do intehratsii v Yevropeiskyi Soiuz: Suchasnyi stan i stratehichni perspektyvy [Institutional and economic readiness of Ukraine's agricultural sector for integration into the European Union: Current state and strategic prospects]. Ekonomichnyi Prostir, No. 202, pp. 230–236. https://doi.org/10.30838/EP.202.230-236
9. Banakh, O. I. (2017). Ohliad ta analiz mizhnarodnykh ta vitchyznianykh metodyk otsiniuvannia prodovolchoi bezpeky [Review and analysis of international and domestic methods for assessing food security]. Ekonomichnyi Visnyk Zaporizkoi Derzhavnoi Inzhenernoi Akademii, No. 1(2), pp. 94–102.
10. Svynous, I., Salo, I., Bilorusets, L., & Zelena, M. (2025). Makroekonomichni efekty eksportnoi syrovynnoi oriientatsii v ahrarnomu sektori Ukrainy [Macroeconomic effects of export raw material orientation in the agricultural sector of Ukraine]. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences, Vol. 346, No. 5, pp. 139–145. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-346-5-20
11. Trusova, N. V., & Stepaniuk, R. S. (2024). Eksportnyi potentsial ahrarnoho sektora Ukrainy v umovakh hlobalnoho rehuliuvannia mizhnarodnoi torhivli [Export potential of Ukraine's agricultural sector under global regulation of international trade]. Modern Economics, No. 48, pp. 137–146. https://doi.org/10.31521/modecon.V48(2024)-17
12. Palapa, N. V., Demianiuk, O. S., & Nahorniuk, O. M. (2022). Prodovolcha bezpeka Ukrainy: Stan ta aktualni pytannia sohodennia [Food security of Ukraine: Current state and topical issues]. Ahroekolohichnyi Zhurnal, No. 2, pp. 34–45. https://doi.org/10.33730/2077-4893.2.2022.263314